

טשטוש, הכחשה והשתקה במבט מקרוב: הפסיכולוגים בצבא והאינתיפאדה הראשונה

ניסים אבישר

(1) מחלקת בריאות הנפש הגיעה למסקנה, על סמך מספרן המועט של פניות החיילים לקב"נים או למרפאות לבריאות הנפש ועל סמך אופיין, כי אין עדויות, לפחות עד מועד סיום הביקורת, לתחלואה נפשית בקרב החיילים שנגרמה על ידי פעילות צה"ל נגד ההתקוממות ביהודה, שומרון ועזה (מבקר המדינה, דו"ח שנתי מספר 40, 1990).

בדיקת משרד מבקר המדינה את תחום בריאות הנפש בצה"ל - את פעילותו ברגיעה ואת מוכנותו לשעת חרום (ספטמבר 1988 עד מארס 1989) - נערכה בעיתוי בלתי רגיל. ההלם וההפתעה שככו. האינתיפאדה צברה לעצמה די ותק כדי שניתן יהיה לחוש בהשלכותיה, כולל אלו הנפשיות. למערכות הצבא העוסקות בבריאות הנפשית של החיילים היה די זמן כדי ללמוד ולהבין את אופיו של הקונפליקט ולהיערך מחדש בהתאם, לפחות באופן ראשוני. התמונה המתקבלת בשלב זה אמורה להיות ברורה, פחות או יותר. ואמנם, כפי שניתן להתרשם מהציטוט המופיע למעלה התמונה אכן היתה ברורה: ההתמודדות עם ההתקוממות העממית ביהודה, שומרון ועזה, לא גרמה לשינוי מבחינת התחלואה הנפשית אצל החיילים ולא נרשמה מצוקה יוצאת מגדר הרגיל. נראה אם כן שתחושות ההפתעה אצל החיילים, כמו גם בקרב מערך בריאות הנפש בחיל הרפואה ובמחלקה למדעי ההתנהגות באגף כוח אדם היו בבחינת אזעקת-שווא. ואולי, אחרי שוך ההלם הראשוני התברר כי ההתפתחות ביחסים שבין האוכלוסייה הפלסטינית ביו"ש ועזה ובין צה"ל, אינה מהווה שינוי משמעותי ואין לראות בה הידרדרות אלא המשך שגרה. כך, לכל הפחות, מצטיירים פני הדברים מתוך קריאת הפרק בדו"ח מבקר המדינה. למילה אינתיפאדה אין כל אזכור ולהתקוממות ייחד המבקר משפט יחיד, זה המובא למעלה. יתרה מזו, המוכנות לעת-חירום נבדקת כאילו היתה אפשרות היפותטית-עתידיה ואין שום אזכור למצב בו שרוי הצבא בעת הבדיקה והאם מדובר ב"עת-חירום". במילים אחרות, הדו"ח מתעלם מקיומו של העימות האלים ומתייחס למושא הבדיקה, כאילו היה נתון ברגיעה ונערך למלחמה.

האם היתה האינתיפאדה מלחמה וכיצד ניתן לקבוע האם עימות מסוים הוא מלחמה? האם מדובר היה בזמן חירום? האם הוביל הקונפליקט להתגברות תחלואה נפשית וכיצד נמדדת תחלואה נפשית? האם גרמה האינתיפאדה לעיוורון מקומי או להכחשה אצל המבקר או אצל הפסיכולוגים הצבאיים? האם מדובר בשאלות פוליטיות? מוסריות? מקצועיות? האם כלל יש הבדל ביניהן? אלו מקצת השאלות שביקשתי לבדוק עם מרואייני, אנשי בריאות-הנפש ממערך ברה"נ וממד"ה. כפי שנוכחתי לדעת, מתוך סימני השאלה הרבים מתבהרת לה ודאות זמנית אחת: האינתיפאדה עדיין מעוררת מחלוקת והעימות לגביה שרירה וקיימת. הטענה המרכזית אותה אבקש להדגים היא כי האינתיפאדה כולה, כמו אופני הביטוי הייחודיים שלה אצל אלה שנטלו בה חלק, מסמנת דבר-מה שעדיין (לא כל שכן אז) קשה לבטאו במילים מוסכמות. המאורעות שפרצו בשלהי 1987 לא התאימו להגדרות השגורות עד אז של מצבי לחימה מוכרים וכמוהם גם ההשלכות הנפשיות שלה על הלוחמים. הניסיון לאבחן את המצב כולו ואת מצב הלוחמים על-פי הקריטריונים האבחוניים המקובלים לא צלח והמערכת נותרה מבולבלת ושסועה. האינתיפאדה הותירה את הפסיכולוגים הצבאיים ללא-מילים ונותרה לא מוכרת ומאיימת. השאלות שהצגתי קודם מבטאות בדיוק את אזלת היד של המערכות המושגיות הקיימות ביחס לאינתיפאדה. ההגדרות המוכרות קרסו והחברה הישראלית כולה נחשפה לגירוים חזקים, שמחד לא יכלה להתעלם מהם ומאידך הן נותרו לה בלתי פתורות. מצב כזה מותיר בדרך כלל את הסובייקט המבקש ללא הצלחה להבין, מוחלש,

מעורער ואכול ספקות עצמיים. במובן זה, האינתיפאדה היא נקודת שבר בחברה הישראלית כולה, במערכת הצבאית, במערכות בריאות הנפש ואצל הלוחמים שהשתתפו בה. ככזו, היא ייחודית. הפתעה ואי-בהירות עולות כמעט בכל הראיונות, בהקשר של פרוץ האינתיפאדה. למשל, צ'רלי גרינבאום, פסיכולוג בכיר במילואים מממד"ה מציין מרכיב זה כזיכרון המרכזי שלו מהתקופה (2): "אני חושב, שזו היתה ההפתעה, אולי הנאיבית שלי, שצה"ל נוקט בצעדים שעכשיו, באינתיפאדה השנייה נראים במידה מסוימת מתונים, תמימים, אז נחשבו כבעייתיים, כאלימות. אלימות נגד האוכלוסייה האזרחית בגדה המערבית ובעזה". תגובתו של גרינבאום תואמת את קול המחאה שהתעורר בציבור הישראלי זמן קצר אחרי פרוץ האינתיפאדה. המראות הקשים, העדויות שהבליחו מדי פעם לתודעה הציבורית דרך אמצעי התקשורת, דברי התוכחה הנוקבים שהושמעו - כל אלו לא פסחו על הפסיכולוגים הצבאיים. אדרבה, נראה שמפאת הקרבה לנושא ולשטח, הם הדהדו בהם ביתר עוצמה. השאלות שהאינתיפאדה הציבה בפני החברה הישראלית הועמדו גם בפני הפסיכולוגיה הצבאית שהתמודדה עם ספקות עצמיים וביקורת מבית ומחוץ. חגי דפנה, פסיכולוג מממד"ה מספר (3):

אני זוכר שזו היתה הפתעה, להבדיל מהשנייה שכבר היה איזושהי, לפחות איזושהי תפיסה כוללת גם לגבי תפקוד של צבא ועוד יותר לגבי פסיכולוגיה. אז לא ידעו לקראת מה הולכים, אפילו בהתחלה לא תפסו לגמרי את המשמעות... היה מצב של אי ודאות גדול, וחיילים דיווחו על בעיית אוריינטציה כזאת.

גם מערכות בריאות הנפש הצבאיות, שמטרתן לסייע לחיילים ולמערכת לתפקד טוב יותר במצבי לחימה, מצאו עצמן בבעיית אוריינטציה. הן ניצבו בפני מצב לחימה אחר, לא מוכר, שהידע הקיים לא הלם אותו. יהודה דנון, ששימש כקצין רפואה ראשי, מתייחס לאנשי מערך ברה"נ, שהיו תחת אחריותו (4):

אני חושב שגם הם נתפסו במצב של הפתעה מוחלטת. בוודאי לא היו להם תיקים ופקודות ארוכות לנושא הזה, ואני חושב שההערכות צמחה כמו שהרבה פעמים קורה, מרמת ה'טייר', כמו שאומרים בצבא, לרמת הנהג. זאת אומרת, מרמת החייל הבודד שפונה למפקד, למ"כ, המ"כ זה החייל שפונה לקב"ן, ומהקב"ן שפונה אחרי כן לגורמי בריאות הנפש.

כלומר, כפי שקורה לו פעם בחשיפה לאירוע קטסטרופלי, המערכת הגיבה בהלם. במקום שהראש יכוון את חייליו, כיוונו הם אותו. מערכות בריאות-הנפש הצבאיות נגררו אחרי האירועים והתקשו להדביק את הקצב ולהחזיר לידיהן את השליטה. לפיכך, הידע שהיה ברור ונגיש לחיילים לא הצליח להיתרגם לעולם המושגי של אנשי המקצוע וכך התהפכו היוצרות: היה זה דווקא הטייר שכיוון את הנהג. הפסיכולוגים התקשו למצוא את מקומם, או ליתר דיוק הם מצאו מקומות שונים, שאינם מתיישבים זה עם זה. המערכת הפכה שסועה, כמו החברה הישראלית כולה, השקיעה משאבים רבים בהתמודדות עם המחלוקות מבפנים ועם הביקורת מבחוץ והתקשתה להתארגן. מדובר במצב פרדוקסאלי שבו הגורם ה"טיפול" נמצא בדיסאוריינטציה מתמשכת, בעוד השטח נאלץ להסתגל. נראה שגם במערכות המדוברות הבינו, לפחות במעט, כי זהו המצב. כמו ביחס ללוחמים, כך ביחס למערכות המטפלות, היה ולא היה ברור שיש בעיה. בכל מקרה הושקעו מאמצים רבים בניסיון למצוא מוצא מהקונפליקט, תרתי משמע. אבי בלייד, ראש מערך ברה"נ דאז מתייחס להתמודדות המערך עם המצב החדש (5):

להסתכל, לצפות, להיות עם אוזניים פתוחות, לברר מה קורה, לנסות ביחידות שעברו אירועים כאלה ואחרים, לתת איזושהי, מה שקוראים, היום קוראים לזה debriefing, אבל בצבא קוראים לזה: תחקיר. כלומר, אחרי אירוע לפקוח את העיניים והאוזניים. ולאט לאט הצטברו הממצאים של מה הדברים האלה עושים. כלומר, זה לא דברים שעוברים בשוויון נפש, זה לא פעולות רגילות, זה כן גורם למצוקות ולתהיות, זה כן גורם כבר להתחלה של כניסת השאלות לגורמים המשפטיים וכיסויי תחת, ואנחנו מכירים את כל התהליך של זה וליוונו את זה.

בלייך בחר בעמדה של מי שמתבונן ומקשיב, וקיווה שהמציאות תתבהר. בינתיים, המערכת נותרה במצב המתנה. בדבריו אין ביטוי לאמירה ברורה, להתוויית דרך או לנקיטת עמדה, אלא לקושי למול הבלתי-מוכר. בד בבד הלחץ נמשך, מבפנים ומבחוץ (6):

הזמנו את כל אלה שדיברו מבחוץ, הזמנו את כל החברים מבפנים ודיברנו. ודיברנו ותהינו והעלנו את התהיות האלה, מה קורה מבחינת ההשפעות הנפשיות, האם באמת אפשר לתרגם את זה לתסמיני מצוקה או שבאמת יש איזושהי הנחה ערטילאית, שלא יכול להיות שאין נזק, וגם אם אתה מקבל את זה שיכול להיות שיש איזושהי השפעות, אולי לאמור נזק, גם אם אי אפשר לכמת אותו, אז מה אתה עושה עם זה? אתה אומר: תסגרו, תשברו את הכלים ותפסיקו עם הפעילות הצבאית?

מצב הדיסאוריינטציה וחוסר האונים אינו יכול להיות מנוסח טוב יותר: לא מצאתי נזק, אך יתכן שהוא בכל-זאת קיים, אבל גם אם אכן קיימים נזקים נפשיים, מה ניתן היה לעשות? את הדברים האלה אומר מי שהיה מופקד על מערך בריאות הנפש בצבא, מי שעמד בראשו. מדבריו עולה אמביוולנטציה: מחד ספקות עצמיים וקריאה לקיים דיון פתוח ופולרליסטי, אך לצדם, במובלע, ביטויים של ידיעה, ביטחון והצדקה עצמית. נראה שגם לבלייך ברור היה שמשוה מתרחש, אך לא היה ברור לו מה טיבו של המצב ומהן השלכותיו.

סטנלי כהן מתייחס בספרו *States of Denial* (Cohen, 2001) לצידוקים והסברים שמספקים מחוללים או רשויות לזוועות. בתוך כך הוא מתייחס לשלוש צורות של **הכחשה** מצד הרשויות: האחת מילולית (או עובדתית, "שום דבר לא קרה"), השנייה פרשנית (מה שקרה הוא בעצם דבר אחר) ואת השלישית הוא מכנה Implicatory (התכחשות להשלכות או למשמעות המעשים או לחומרתם). נראה כי לו היתה הכחשה מצד מערכות בריאות הנפש, לפחות בשלב הראשון, היא היתה סובטילית אף יותר. לרוע המזל, אין בכך נחמה. ההכחשה של המערכת, כפי שהיא מקבלת ביטוי בדבריהם של בלייך ואחרים, היתה פחות מודעת ופחות נשלטת. אנשי בריאות הנפש בצבא ידעו ולא ידעו בה בעת, ופעלו לא פעם בכיוונים סותרים. שלחו צוותים וקיימו דיונים, אך באותה שעה לא יכלו לתפוס ובפועל התעלמו ממידע שהיה זמין להם. מבקרי המערכת (גם מבפנים) נתפסו לא פעם כמי שמונעים פוליטית ולעומתם נתפס הזרם המרכזי כמי ששומר על עמדה מקצועית בלתי מוטית ועדיפה. כיוון שכך הביקורת נהדפה ונתבטלה עוד בטרם נבחנה ברצינות. למעשה, כפי שעוד נראה בהמשך, מחקר מסודר הבוחן את ההשלכות הנפשיות של הלחימה באינתיפאדה לא רק שלא נערך אז, אלא שלא נעשה מאז ועד היום. מדובר **בכשל מערכתי** שלא אפשר למערכת לראות ולהבין את מה שמחובתה היה להתריע עליו, נזקים אפשריים כאלה ואחרים. במקום זה, בעניין הנזקים ניתנה הכחשה גורפת מהסוג המילולי: לא נמצאו. עובדות מסוימות לא יכלו במערכת לראות, או העדיפו שלא להביט לכיווןן.

אבל מדוע דווקא אז? מה היה בה באינתיפאדה שהוביל לאותו כשל מערכתי, לאותו קושי לראות ולהבין? אלו גורמים מנעו ממערכות בריאות הנפש בצבא מלמלא את תפקידן ולחקור באופן יסודי את השלכות הפעילות הצבאית שאפיינה את האינתיפאדה? מה גרם לקברניטי המערכות הרלבנטיות להתעלם מהטענות בדבר נזקים נפשיים הקשורים בלחימה ולהדוף מידע שהוצג בפניהם? אני סבור כי העובדה שהאינתיפאדה היתה ובמידה מסוימת עודנה בלתי נתפסת, קשורה בדיסוננס נוסף. בעצם מדובר במשבר ערכי שפקד את החברה הישראלית כולה, שכעת התקשתה ליישב בין הדימוי העצמי המוסרי בעולם. סדקים אלה, כמו הספקות העצמיים הותירו חלקים נרחבים שנבע מהידיעה שצה"ל הוא הצבא המוסרי בעולם. סדקים אלה, כמו הספקות העצמיים הותירו חלקים נרחבים בציבור הישראלי משותקים ושותקים (גור-זיו, 1989). תופעה זו אינה ייחודית לפסיכולוגים, אך נראה שאלה מהם שתפקדו גם במערכת הצבאית מצאו עצמם לא פעם נקרעים בין עמדותיהם האישיות לבין דרישות התפקיד והמערכת, להימנע מכל ביטוי לעמדה פוליטית במסגרת התפקיד. בתוך כך התעוררה **דילמת הנאמנות** הקלאסית:

את מי צריכים אנשי ברה"נ לשרת במצב זה, את הפרטים? את המערכת? בזמן האינתיפאדה, לאור קריאות המצוקה ולאור העמדה הברורה והבלתי מתפשרת של הקברניטים (בדרג המדיני והצבאי) דילמה זו התעצמה. במצב זה קיים מתח רב בין האינטרס המערכתי לבין זה האישי. מי שחוו אז את הדילמה ביתר שאת, היו אז הפסיכולוגים המזוהים עם השמאל. רבים מהם הביעו ביקורת והיו שותפים למחאה הציבורית. יחד עם זאת הם היו חלק מהמערכת וודאי לא רצו לפגוע בה. אבל בזה לא תם העניין, צ'רלי גרינבאום מתחד את הדברים ומוביל למעשה לדילמה נוספת-קשורה, שמתחדדת במצבים של התנגשות ערכים (7):

אני חושב שזה משהו אוניברסלי. זאת אומרת, אנחנו גם כמדענים וגם כמטפלים... אנחנו צריכים לראות את רווחת האדם כערך עליון כנגד עניינו, והלכה למעשה, מה שמתנגש בזה אנחנו צריכים לסרב לעשות. למשל, יש קונטרברסיה, עדיין זה רדום, על פסיכולוגים שעובדים בשירות השב"כ בחקירות... עכשיו, אפשר לטעון, שאפילו יש ניגוד בזה שפסיכולוג צבאי, פסיכולוג לא צריך לשרת שום צבא, בגלל שצבא עוסק בהרג וכל הדברים האלה... אז יש כאן עניין של הקודים של הפסיכולוגים... ואנחנו תמיד צריכים לא למראית עין לעבוד ולהגשים את הקודים האלה. הייתה התחלה של נסיגה בעניין הזה באינתיפאדה הראשונה.

כלומר, טוען גרינבאום, קיים מתח מתמיד בין ערכי הפסיכולוג, שאמון על רווחת הפרט והחברה לבין מטרות הצבא. בעצם מדובר **בדילמה של זהות**, האם אני פסיכולוג? איש צבא? מהם הערכים המכוונים את פעולתי? או בלשונו של ראובן גל (8): "יש מתח בין שני הדברים האלה. במובנים מסוימים זה כמעט איפכא מסתברא. זאת אומרת, פסיכולוג וצבא זה לא בדיוק דבר שהולך ביחד. לכאורה, זה מנוגד אחד לשני". יתכן שמתח בלתי נסבל זה הוביל רבים מהפסיכולוגים לערוך הכחשות או ניתוקים ולהימנע מעימות עם המערכת או מתחושת מיאוס עצמית. מה עושים במצב של **התנגשות ערכים**? מרואיינים רבים דיברו בשבח ההפרדה בין העבודה המקצועית לבין הערכים הפוליטיים-האישיים. כך למשל מבחין דן יעקבסון, איש שלום עכשיו, בין הפוליטי למקצועי (9): "אני לא חושב שההגדרה שההשקפה הפוליטית צריכה להכתיב את העבודה המקצועית. אבל אני כן חושב שיש בהחלט מקום, שהפרספקטיבה המקצועית, תביע עמדה לגבי ההשלכות של מצב כזה או אחר, מנקודת המבט המקצועית. לא רק שאני לא רואה בזה פסול, אני חושב שזו חובה פרופסיונלית ממדרגה ראשונה. אני קורא לזה מתריענות". יוצא מכך שאת החלקים המקצועיים, שכביכול אינם נושאים מטען ערכי-פוליטי, ניתן לבטא בתוך המערכת. לעומתם, אמירות ערכיות-פוליטיות מוטב להשאיר למקום אחר. כך, במצבי אי-בהירות, בהם נדרש שיקול דעת וקבלת החלטה ערכית, נותרו הפסיכולוגים חסרי מילים. ואכן, בטשטוש הגבולות שאפיין את האינתיפאדה, חלק גדול של הפסיכולוגים בחרו בהימנעות או בצנזורה מרצון, מטעמי זהירות. שתקו בפנים וצעקו בחוץ, שתקו ובכו. הדילמה אם לצעוק או לשתוק עולה פעמים רבות בראיונות. ג'ודית לואיס-הרמן, בספרה *טראומה והחלמה* (1992), מתייחסת לדינמיקה ממין זה כביטוי לטראומה. בהקדמה לספרה היא כותבת (10):

התגובה הרגילה על מעשי זוועה היא לסלקם מן התודעה. הפרות מסוימות של הסדר החברתי נוראות הן מלהביען בקול: זו משמעות הביטוי **לא יתואר**. ואולם מעשי הזוועה מסרבים להיקבר. חזקה לא פחות מן הרצון להכחישם היא ההכרה שהכחשתם לא תצלח... הזכירה והסיפור של אירועים מתרידים כהווייתם הם תנאי מוקדם הן להשבת הסדר החברתי על כנו הן לריפוי הנפגע היחיד. העימות בין הרצון להכחיש מעשים נוראים ובין הרצון להכריז עליהם בקול רם הוא דיאלקטיקה מרכזית של הטראומה הנפשית.

האם זה היה המצב ביחידות המדוברות? קשה לדעת. אבל, סימנים לדיאלקטיקה כזו נוכחים בראיונות. אבי בלייד למשל, מתייחס לסכנה שבדיבור הגלוי על מצוקה (11):

כשאתה בא לבן אדם ואתה נותן לו את שיא הלגיטימציה לדבר על מצוקות נפשיות, הוא ימצא אותך. אם אתה מרגיל אותו לעולם של 'יש ואין', של לחץ והתמודדות, אז הוא שומר על איזון... אנחנו תרמנו מאוד באותה התקופה בצבא לכל המחקר של תגובות קרב ותגובות פוסט-טראומתיות, הפכנו להיות מדינה מובילה בזה. אבל גם בעניין הזה, אז הנפגעים, ויש אלמנטים ומעגלים נוספים של נפגעים, שהם טרמפיסטים בשביל רווחים משניים, וזה הופך כבר לקרובים ולבני זוג ולבנות זוג, והדבר הזה הולך ותופח, עד שלפעמים אתה מרגיש שאם לא תשיג את האיזון, אז הגולם יקום על יוצרו... זאת אומרת, צריך לשים את זה על השולחן, צריך להבין שהכחשות והדחקות אסור שימנעו את טשטוש הבעיה, אבל צריך להוביל אותה בצורה כזאת, שהיא לא תהפוך לטעם העיקרי של העניין.

דיבור, אם כן, מחולל מציאות. ככזה הוא בעל כוח השפעה. השתיקה בטוחה יותר, השפעתה סמויה יותר והיא פחות מחייבת. בשתיקה אין אמנם לקיחת אחריות גלויה, אבל היא ללא ספק סוג של אמירה ובתור שכזו יש לה השפעה. בעיקר כשהיא רועמת מתוך גרונם של אנשי בריאות הנפש, כמי שמופקדים על בריאותם ורווחתם של החיילים. שתיקתם בהקשר זה שקולה להכחשת המציאות או לאמירה ברורה שהדברים אינם קיימים. בלייך מודע לסכנה הממשית של הכחשת המציאות, כולל בהקשרים של לוחמה ופגיעות נפשיות. הוא אומר(12):

איך יכול להיות שגילדה מקצועית שלמה... איך יכול להיות שמדינה שלמה וחברה שלמה שהורכבה מניצולי השואה, שחלון ההזדמנויות נפתח לה בגלל סיפור השואה, התכחשה לסיפור הנפשי? את הידע היה לנו, הם באו לכאן. משה קולקטיבית של הכחשה, לצורך העניין, של ציבור מקצועי. דבר דומה קרה עם תגובות קרב. זה לא שלא ידעו, ולא שלא טיפלו, ולא שפה ושם לא דיברו, היה... אבל בגדול, היתה הכחשה של מגזר מקצועי שלם. מה שנדמה לי, עמי לוי קרא לו: 'שגיאה מקצועית היסטורית'.

שאלת ההשפעות הנפשיות של האינתיפאדה עמדה בלב המחלוקת המפלגת ביחידות הרלבנטיות. בשתייהן נוצר דפוס תקשורת סגור וממוכד. כתוצאה מכך יכולתה של המערכת לתת מענה למצוקות שעלו מן השטח נפגעה קשות. אומר אבי בלייך (13):

האמת היא, שהדיון במצוקות חיילים, ואני אומר בכוונה: מצוקות חיילים, הוא נושא פרובלמטי, גם בלי שהוא יתקשר, נגיד למה שקוראים 'כיבוש'. כי הנושא הנפשי הוא טעון, השבר הנפשי של החייל הוא טעון, ולא במקרה, בכל העשורים הראשונים של מדינת ישראל כמעט ולא התעסקו פורמאלית עם תגובות קרב, היה צריך לחכות ליום כיפור שישבור את ההדחקות... אבל כשמוסיפים לזה גם את העניין, נקרא לזה כיבוש, עם הקונטציות הפוליטיות, אז זה מתעצם.

מדבריו של בלייך עולה האפשרות כי כוחות פוליטיים הם שערפלו את חושיהם של הפסיכולוגים הצבאיים בזמן האינתיפאדה. אולם בשונה מהתייחסויותיו במקומות אחרים, כאן הסכנה מיוחסת דווקא לזרם המרכזי בצבא, שעלול להתכחש למצוקות ולנזקים מתוך מניעים פוליטיים, הגם שהוא אינו מודע להם. בראיון עמו בולטת האמביוולנציה ביחס לנושא זה. מחד הוא מכיר בסכנת ההכחשה של הפגיעות ובהכרח "[ל]אוורר את זה לדיון ציבורי" ומאידך הוא מעלה חשש שמא הכרה ציבורית תוביל לפריצת סכר, להגברת המצוקה ולעמדה נצלנית מצד בעלי אינטרסים. אפשר שעמדה זו עמדה בבסיס ההחלטה שלא להעמיק ולחקור את השלכות הלחימה, מחשש שמחקר כזה יוביל להתגברות ה"תחלואה" הנפשית ולהחלשת הצבא, שממילא עמד בלב המחלוקת הציבורית, היה מושא לביקורת נוקבת ומצא עצמו נכשל בדיכוי ההפגנות ההמוניות ופעולות ההתנגדות לכיבוש. התייחסויותיו של בלייך לשאלת קיומם של נזקים נפשיים בעקבות האינתיפאדה חושפות אמביוולנציה מקבילה לזו שעלתה ביחס

לשאלת חשיפתן של המצוקות. כראש מערך בריאות הנפש בחיל הרפואה הוא ביקש להתבסס על "הקרקע המוצקה של בריאות הנפש" ולחפש "תסמונות, תסמינים, כאלה ואחרים... את המדדים שאתה רגיל אליהם". מדדים אלו למיטב זכרונו לא נמצאו. האם ניתן להסיק מכך כי ההשתתפות בפעילות מבצעית בזמן האינתיפאדה הראשונה לא גבתה מחיר נפשי משמעותי ולא הובילה לפגיעות נפשיות שניתן היה לזהותן? לא בהכרח. יתכן כי כשם שהאינתיפאדה העמידה את הצבא בפני סוג לוחמה שונה וזר, שלא תאם את ההגדרות המוכרות, כך גם השלכותיה לא הלמו את המדדים הרגילים (למשל של תגובות קרב) או את האבחנות והקריטריונים הפסיכיאטריים הקיימים. הזמן שחלף מאז פרצה האינתיפאדה, המידע שנאסף בינתיים ואולי יותר מכל הצטמצמות תחושת הסכנה הכרוכה בחשיפת המצוקות, הובילו לאישושה של השערה זו. קרי, פגיעות נפשיות היו ולא זוהו. יתכן כי אותם גורמים הם המאפשרים לו לבלויך להציב עצמו כיום בעמדה שונה ולטעון בנחרצות כי (14) "אין ספק שזה לא תורם לבריאות הנפשית על דרך ההמעטה, ואין ספק שהכיבוש הוא משחית בגדול. ושכל בר-דעת היה מסיים אותו. עד כמה יש לזה השלכות ברמה האישית? היום אנחנו יודעים טוב יותר. יש לזה השלכות".

למרות זאת גם כיום, שאלת ההשלכות הנפשיות של האינתיפאדה עודנה פתוחה. זהבה סולומון, חוקרת בעלת שם עולמי בכל הקשור לחקר נזקי המלחמה, מתייחסת לאזלת היד של המחקר בכל הנוגע לאינתיפאדה (15): "אני חושבת שאף אחד הגון, מקצועי, מישהו עם אינטגריטי, לא יכול לענות על השאלה הזאת. אנשים יכולים להגיד מה הם מאמינים, מה הם חושבים, מה הם משערים, אף אחד לא יכול להגיד: אני יודע, כי אף אחד לא עשה את המחקר הזה". עבור סולומון המחקר המדעי מהווה מוצא בלעדי מעמדה של ספק וחוסר ודאות, גם בהקשר הנדון. זהו הכלי המועדף עליה כיוון שהוא "חסר פניות" ביחס למושא המחקר. פניות, כלומר הטיות, שיפוטיות או ערכיות הן "הקטע שקשה לי", היא אומרת. היא לא מוכנה "לשים את האנשים בפרספקטיבה היסטורית ולשפוט אותם", לא רוצה לפגוע. כיוון שכך, גם בראיון היא מבקשת לאזן, היא מבינה ומוצאת צידוקים, כדי שהאנשים עמם עבדה (המערכת) לא יפגעו. חשוב להדגיש כי גם עמדה זו, שסומכת ידיה על מחקרים "אובייקטיביים" ונמנעת מנקיטת עמדה ערכית, היא עמדה פוליטית שעלולה לגרור נזקים. בין היתר, משום שמדובר במתודות שבאופן בלתי-נמנע גם הן מוטות. זאת מכוח בחירת השאלות, ההגדרות בהן עושים שימוש (למשל "תגובות קרב"), הקריטריונים להגדרה וכו'. על כל אלו נסובה המחלוקת. יהודה דנון מבטא את הקושי באופן ברור. בתשובה לשאלתי על סימני המצוקה הנפשית, שהחלו לדבריו להופיע חודשים אחדים אחרי פרוץ האינתיפאדה, הוא אומר: "היתה איזושהי הרגשה כללית של, קשה לי לתייג את זה". הקושי לתייג הוא שיוצר את העמימות: כיצד ניתן לבדוק את מצוקת החיילים? מהם המדדים? זהו התחום שדן בר-און קרא לו "הבלתי-ניתן לדיון". זהו ביטוי נוסף לקריסת המערכת המושגית, שהיתה כאמור מאפיין מרכזי של המצב האינתיפאדה. המחקר אינו פותר קושי זה. מחקר מדעי עובד עם תוויות קיימות, שגם הן מושפעות מערכים ומהטיות (ולראיה הן משתנות מזמן לזמן וממקום למקום). הוא עשוי לאתר תופעות מסוימות, אך באופן בלתי נמנע מתעלם מרבות אחרות. כיוון שכך, הניסיון להימנע משיפוט או פגיעה באחד מהווה פגיעה למעשה באחר. ובכלל, עולה השאלה מדוע לא לשפוט? האם אין זה ממין העניין לערב ערכים ושיפוטים? האם ניתן להימנע מהם? מדובר הרי ללא ספק בשאלה ערכית, שאפשר ואין לה תשובה הכרחית, חד משמעית. התשובה לשאלה זו, כמו התשובה לשאלה "האם היתה האינתיפאדה מלחמה?", קשורה באופן בלתי נמנע בעמדתו הפוליטית של המשיב, היא מושפעת משיקולים פוליטיים ובבירור יש לה השלכות פוליטיות. הניסיון להשיב על שאלות ממין זה בכלים המדעיים הקלאסיים הוא בבחינת לערב מין בשאינו מינו ומהווה טשטוש ומחיקה פעילים של אופיין הפוליטי. טשטוש ומחיקה של היבטיה הפוליטיים של תופעה חברתית מסוימת, הם כשלעצמם פעולה פוליטית, העושה שימוש בכוח המקצועי למטרת דיכוי והשתקה. כיוון שכך, אני סבור כי תשובותיהם של אנשי המערכות וראשיהן דאז הן מושא לשיפוט ערכי מהמעלה הראשונה וגם אותן יש לבחון באופן דומה: מדוע בחרו להשיב באופן שהשיבו? מה היו הכוחות והשיקולים שהניעו אותם? מה היו ההשלכות של עמדותיהם על רווחת החיילים ועל החברה הישראלית? מי יצא מרווח ומי יצא מופסד מהן?

בחינת התפיסות וההמשגות של בני אדם בכלל ושל פרטים המצויים בעמדות כוח בפרט באופן זה, משמעה לעשות פוליטיזציה לשיח. כלומר, להתבונן בו מנקודת מבט ערכית באופן שמאפשר לנקוט עמדה. שיח "מדעי", "חסר פניות", "לא שיפוטי", יותר את העמימות ואת אי הידיעה על כן ואיתן את הסבל הכרוך בהן עבור פרטים מסוימים ואת הרווחים הנגזרים מהם עבור אחרים. כיוון שאלו המורווחים הם אלו המחזיקים בכוח, השתתפות בשיח "א-פוליטי" משמעה תמיכה בהם על חשבונם של אלו המצויים בעמדה של חולשה. את כל זה סולומון יודעת, לכן היה חשוב לה להיאבק כדי להוציא לפועל ולאור מחקרים על פגיעות שניוניות ושלישוניות מושתקות.

לסיכום, אנשי בריאות-הנפש בצבא נמצאו ועודם נמצאים בצמתי קבלת-החלטות משמעותיים, שעשויים לאפשר להם לפעול באופן שימנע שפיכות דמים ויוביל למזעור סבל ונזקים. כדי להשפיע על תהליכי קבלת-החלטות לטובת החברה, עליהם להפנות מידה רבה יותר של תשומת לב לתופעות ולתהליכים פוליטיים, כדי להכירם לעומק. בין היתר, עליהם לחקור באופן עקבי ומתמשך את השפעותיהם של כוחות ומצבים פוליטיים שונים על שיקול הדעת המקצועי ולזהות אמצעים יעילים להתמודד עמם. למרבה הצער, באינתיפאדה הראשונה המאבק בין מבקרי המערכת לבין מגניה הביא לקונפליקט פנימי ולהכרעה של ראשי ממד"ה ומערך ברה"נ להסיט את העין המקצועית לתחומים מקצועיים אחרים. כתוצאה מכך, נושאים השנויים במחלוקת פוליטית שלבירורם עשויות להיות השלכות פוליטיות לא נבדקו באופן יסודי וזכו למידה רבה של התעלמות. בתוך כך, לשאלה מהן ההשלכות הנפשיות של הלוחמה באינתיפאדה אם בכלל, טרם נמצא מענה מחקרי, פשוט משום שהנושא מעולם לא נבדק. זאת ועוד, נושאים הקשורים להתנהגות אלימה של חיילי צה"ל באינתיפאדה ולפגיעות נפשיות הקשורות למעשי עוולה לא רק שלא טופלו אלא שגם הם לא נבדקו במחקר יזום ע"י המערכות המקצועיות. במקום זה בחרו ראשי המערכת להסתתר תחת האצטלה המדעית והיעדר סימנים ברורים במדדים המוכרים. ככל הנראה במציאות הטעונה של האינתיפאדה הראשונה העדיפו ראשי מערכות בריאות הנפש להכחיש מאשר לעשות את תפקידם, הוזה אומר לבדוק את המציאות באופן יסודי ואחראי ולהעביר את ממצאיהם והמלצותיהם למקבלי ההחלטות. בדיקה כזו של הגורמים המקצועיים, לו היתה מתבצעת, יכולה היתה לצמצם את היקף הסבל שנגרם לאוכלוסייה האזרחית ולחיילים ולערער את התיאוריה שקיבלה ביטוי בדוח שנתי מספר 40 של מבקר המדינה.